

فهرست مطالب

مقدمه..... یازده

بخش اول: مباحث نظری

- ۳..... اشاره‌ای به مفهوم موسیقی از دید دانشمندان ایرانی
- ۶..... موسیقی علم است
- ۱۲..... موسیقی صنعت است
- ۱۶..... موسیقی هنر است
- ۱۷..... موسیقی فن است
- ۱۷..... موسیقی دانش است
- ۱۷..... موسیقی دوای روح است
- ۱۸..... فلسفه موسیقی ایرانی
- ۱۸..... فلسفه علل اربعه در هنر موسیقی
- ۱۹..... فلسفه علل اربعه در هنر راستین قدسی
- ۲۰..... ماهیت موسیقی اصیل ایرانی
- ۲۱..... معیارهای زیبایی‌شناسی در موسیقی سنتی ایران
- ۳۱..... مفهوم فرهنگ
- ۳۶..... فرهنگ مادی
- ۳۶..... فرهنگ غیرمادی
- ۳۷..... رابطه فرهنگ مادی و غیرمادی

۳۷	فرهنگ عامه (فولکلور).....
۴۲	دانش سنتی.....
۴۲	میراث فرهنگی.....
۴۴	سنت / فرهنگ سنتی.....
۴۸	فرهنگ سنتی و جهانی شدن.....
۵۲	تنوع فرهنگی.....
۵۶	مفهوم هویت.....
۶۴	هویت فرهنگی.....
۶۷	هویت ملی.....
۶۸	هویت ایلی، هویت قومی.....
۷۰	مفهوم «قوم» و «قومیت».....
۷۶	تمایزها و مشخصه‌های گروه‌های قومی.....
۸۰	گروه قومی یا گروه محلی؟.....

بخش دوم: نقش موسیقی ایرانی در شکل‌گیری هویت

۸۷	فصل اول: موسیقی ایرانی و ماوراءالطبیعه.....
۸۷	موسیقی و اسطوره.....
۹۸	موسیقی و نماد.....
۱۱۰	موسیقی و آیین.....
۱۱۸	نوروزی‌خوانی در گیلان و مازندران.....
۱۲۰	مراسم میر نوروزی در کردستان.....
۱۲۱	تکم‌چی در روستاهای اردبیل.....
۱۲۲	حاجی فیروز.....
۱۲۲	توتن‌رانی در اطراف رود هیرمند در سیستان.....
۱۲۳	موسیقی و آیین‌های مذهبی.....
۱۲۵	موسیقی و مراسم آیینی مذهبی محرم.....
۱۳۰	موسیقی و مراسم آیینی مذهبی رمضان.....
۱۳۶	مولودی‌خوانی.....
۱۳۷	موسیقی و نظام هستی (موسیقی کیهانی).....
۱۴۱	فصل دوم: موسیقی ایرانی و طبیعت.....
۱۴۱	انسان، طبیعت، موسیقی.....
۱۵۱	موسیقی و عناصر چهارگانه طبیعت (آب، باد، خاک و آتش).....
۱۵۲	موسیقی و مزاج‌های چهارگانه (صفاوی، سودایی، بلغمی، دموی).....

۱۵۳	..... موسیقی و چهار فصل سال
۱۵۴	..... موسیقی و چهار جهت جغرافیایی
۱۵۷	..... فصل سوم: موسیقی ایرانی و روابط اجتماعی
۱۵۷	..... موسیقی و گروه‌های اجتماعی
۱۶۱	..... پایگاه و منزلت اجتماعی مجریان موسیقی
۱۷۰	..... لرستان
۱۷۲	..... شمال خراسان
۱۷۳	..... بلوچستان
۱۷۴	..... ترکمن صحرا
۱۷۵	..... ایل قشقایی
۱۷۶	..... آذربایجان
۱۷۷	..... ایل بختیاری
۱۷۷	..... آداب و رسوم خنیاگری
۱۸۲	..... موسیقی و اقتدار
۱۹۰	..... موسیقی و پیام‌رسانی
۱۹۳	..... نوبت‌زدن
۱۹۵	..... موسیقی و مراسم گذر
۱۹۶	..... مراسم تولد تا بلوغ
۱۹۷	..... مراسم ازدواج
۱۹۸	..... واسونک‌های شیرازی
۱۹۸	..... موسیقی جشن عروسی در بلوچستان
۱۹۸	..... موسیقی جشن عروسی در لرستان
۱۹۹	..... موسیقی جشن عروسی ساحل‌نشینان جنوب (هرمزگان)
۲۰۰	..... موسیقی جشن عروسی ترکمن‌ها
۲۰۰	..... مراسم مرگ
۲۰۰	..... موسیقی مراسم مرگ در لرستان
۲۰۲	..... موسیقی مراسم مرگ در بلوچستان
۲۰۳	..... موسیقی مراسم مرگ در آذربایجان
۲۰۳	..... موسیقی مراسم مرگ در خوزستان
۲۰۴	..... موسیقی مراسم مرگ در بوشهر
۲۰۵	..... آوازهای کار
۲۰۶	..... آوازهای کشاورزی

۲۰۷	.....	آوازه‌های نشا کردن
۲۰۹	.....	آوازه‌های جشن خرمن
۲۱۰	.....	آوازه‌های پیمانانه کردن محصول گندم
۲۱۱	.....	آوازه‌های آرد کردن گندم
۲۱۲	.....	آوازه‌های دامدارای
۲۱۲	.....	ترانه‌های مشک‌زنی در لرستان
۲۱۳	.....	ترانه‌های مشک‌زنی در لردگان
۲۱۴	.....	آوازه‌های صید و شکار
۲۱۵	.....	آوازه‌های دریا و صید
۲۱۶	.....	منطقه بوشهر
۲۱۸	.....	بلوچستان
۲۱۸	.....	آوازه‌های بنایی
۲۱۹	.....	آوازه‌های رفع خستگی کار
۲۱۹	.....	شیوه‌های سنتی آموزش موسیقی ایرانی
۲۳۱	.....	موسیقی و تأثیر روانی
۲۳۵	.....	موسیقی درمانی
۲۳۶	.....	موسیقی درمانی در بلوچستان
۲۳۹	.....	موسیقی درمانی در هرمزگان
۲۴۲	.....	موسیقی درمانی در خوزستان
۲۴۴	.....	موسیقی درمانی در ترکمن صحرا
۲۴۵	.....	نتیجه‌گیری
۲۴۷	.....	کتابنامه
۲۴۷	.....	بخش اول
۲۵۱	.....	بخش دوم

مقدمه

در ایران، توجه به صورت‌های غیرمادی فرهنگ (مثل آداب و رسوم، معتقدات، باورها، اخلاقیات، فولکلور، موسیقی و غیره) پیشینه‌ای کهن دارد. در بسیاری از متون کهن ایرانی چه در دوره‌های پیش از اسلام و چه در دوره‌های اسلامی، به موضوع‌های خاصی از مجموعه میراث‌های غیرمادی مثل موسیقی پرداخته شده ولی به ارتباط آنها با زندگی و هویت توجهی نشده است. تا کنون اکثر پژوهشگران و نویسندگان موسیقی بیشتر بر «هویت موسیقی ایرانی»، ماهیت و ویژگی‌های آن از جمله تکنوازی، بداهه‌پردازی، ریشه‌دار بودن، پیوند شعر و موسیقی و حضور در دوره‌های مختلف تاریخی و هنری به‌ویژه در جوامع شهری تأکید کرده و بر نقش و کارکرد موسیقی ایرانی در زندگی مردم به‌ویژه در «هویت سازی» توجهی نکرده‌اند. این کتاب شامل دو بخش «مباحث نظری» و «موسیقی ایرانی و شکل‌گیری هویت» به شرح زیر است:

- بخش اول حاوی مباحثی از جمله مفهوم موسیقی ایرانی (اشاره‌ای به مفهوم موسیقی از دید دانشمندان ایرانی)، فلسفه موسیقی، ماهیت موسیقی، زیبایی‌شناسی، هویت، هویت فرهنگی، هویت قومی، مفهوم فرهنگ (فرهنگ مادی و غیرمادی)، فولکلور، میراث فرهنگی، فرهنگ سنتی و غیره.
- بخش دوم سه فصل با عنوان‌های زیر دارد که در واقع پاسخ به سؤال‌های

طرح پژوهشی (موسیقی ایرانی و هویت) است:

۱. موسیقی ایرانی و ماوراءالطبیعه (بررسی باورها و اعتقادات مردم و پیوندهای قومی آنها در ارتباط با موسیقی)؛
۲. موسیقی ایرانی و طبیعت (بررسی رابطه انسان با محیط زیست پیرامون او با تأکید بر موسیقی)؛
۳. موسیقی ایرانی و روابط اجتماعی (بررسی روابط اجتماعی مردم با یکدیگر با تکیه بر موسیقی).

این کتاب مبتنی بر دیدگاه‌ها و نظرات رایج در علم مردم‌شناسی که بین پژوهشگران حوزه مردم‌شناسی کشورمان نیز شناخته شده است. این دیدگاه‌ها را می‌توان شامل نظریه‌های «کارکردگرای» (functionalism)، «ساخت‌گرایی» (structuralism) و ترکیبی از آنها به نام «ساختی‌کارکردی» (functional structuralism) دانست. این مکتب‌ها و نظریه‌ها در واقع امکان شناخت آسان‌تر، دقیق‌تر و جامع‌تر از زندگی اجتماعی و فرهنگی انسان را فراهم می‌سازند.

هویت ملی ما ایرانیان آمیخته‌ای از هویت‌های اقوام ایرانی ساکن در این سرزمین است و موسیقی ملی ما نیز از مجموعه موسیقی اقوام ایرانی و آنچه در پایتخت و شهرهای بزرگ شکل گرفته و در حال حاضر به نام موسیقی «ردیف دبستانی» یا «سنتی» شهرت پیدا کرده می‌شود.

میراث فرهنگی غیرمادی (معنوی) و مهم‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده آن یعنی موسیقی منعکس‌کننده ویژگی‌های اصلی هر قوم و ملت می‌باشد و مبنایی است مطمئن برای ابراز هویت ملی که در شرایط کنونی بیش از گذشته اهمیت پیدا کرده و ضرورت پرداختن علمی و جدی به آن احساس می‌شود.

روش بررسی در این کتاب، کتابخانه‌ای و اسنادی است. داده‌های حاصل از بررسی نشانگر ارتباط قوی، گسترده و پیچیده‌ای است که بین موسیقی ایرانی و هویت وجود دارد.

نظر به اهمیت و رابطه انکارناپذیر موسیقی در هویت‌سازی، تا حد امکان سعی شده است که حاصل بررسی، کاربردی باشد و برنامه‌ریزان و مسئولان فرهنگی کشور را در شناخت صحیح و واقع‌بینانه موضوع کمک کرده و در نتیجه آنها را در اجرای برنامه‌های کلان توسعه فرهنگی یاری کند.

بهروز وجدانی

اشاره‌ای به مفهوم موسیقی از دید دانشمندان ایرانی

موسیقی تنها پدیده فرهنگی است که نه تنها با خلقت انسان، بلکه با پیدایش کاینات هم‌زمان دانسته شده است. در بسیاری از اساطیر حتی آفرینش جهان را با یک صدا مرتبط می‌دانند. هیچ قومی را نمی‌توان یافت که با نوعی از موسیقی سر و کار نداشته باشد. طبیعی است که موسیقی ایرانی نیز همانند سایر عناصر فرهنگ سنتی ایران تنوع و قدمت زیادی دارد. موسیقی ایرانی جزو مهم‌ترین عناصر میراث فرهنگی ما به شمار می‌آید و در واقع بخش مهمی از هویت فرهنگی و ملی ما مرهون موسیقی است.

موسیقی یکی از معدود پدیده‌هاست که تمام افراد بشر، از عامی تا حکیم و دانشمند، از کودک تا سالخورده، مرد و زن، روستایی و شهری، هر یک به‌نوعی در زندگی روزمره خود با آن سروکار دارند. این پدیده چندبعدی و معجزه‌آفرین که در شکل‌گیری هویت ما ایرانیان همیشه نقش قابل توجهی ایفا کرده است، یکی از ابزارهای مطمئن و قوی برای ایجاد جامعه‌ای بانشاط و پر از صلح و صفا و صمیمیت است، ابزاری است مهم در ایجاد ارتباطات انسانی بین اقوام و ملل مختلف و عاملی تعیین‌کننده در ایجاد نظم اجتماعی و وفاق و همبستگی ملی و مذهبی.

موسیقی ایرانی لطافتی دارد که تا اعماق روح انسان نفوذ می‌کند. این پدیده تأثیرگذار از مبانی علمی و فلسفی بسیار قوی نیز برخوردار است.

نقش موسیقی ایرانی در آموزش و پرورش نیز بر اهل ذوق و ادب پوشیده نیست. موسیقی ایرانی سرشار از مضامین و تعبیرهای عرفانی و انسانی است. یکی از رازهای موسیقی سنتی ایران را باید در ماهیت عرفانی آن دانست. امام محمد غزالی در کتاب کیمیای سعادت در فصلی که به «سمع و وجد» اختصاص داده، می‌نویسد:

هر کس می‌تواند و باید برای محبوب خود ترانه بخواند، زیرا که ترانه خواندن به‌مثابه وسیله‌ای برای برانگیختن عشق مباح است، مشروط بر اینکه خودِ عشق، مباح باشد. موسیقی عشق به خدا را بیدار می‌کند و هر کس را دوستی خدای تعالی بر دل غالب باشد تحت تأثیر موسیقی به وجد و طرب می‌آید. عالم غلوی عالم حسن و جمال است و اصل حسن و جمال تناسب است و هر چه متناسب است نمودگاری است از جمال آن عالم، پس آواز خوش موزون متناسب هم شباهتی دارد از عجایب آن عالم، بدان سبب آگاهی در دل پدید آید و حرکات و شوقی پدید آید.

درباره عرفان جدید و ارتباط آن با موسیقی سنتی ایران و ویژگی‌ها و خصوصیات مهم و مشترک آنها نقل قول زیر راهگشا است:

عرفان عبارت است از علم خودشناسی به منظور نیل به خداشناسی. اینکه عرفان را علم نامیده‌اند بی‌جهت نیست زیرا از یک سو دارای اصول و مبانی و قوانین معینی است و از سوی دیگر هرکس قوانین آن را رعایت کند (یعنی بر اساس قوانین اخلاقی عرفان، نفس اماره خود را تحت تسلط در آورد) بدون استثنا به شناخت آن دست خواهد یافت. در گذشته برای بیدار کردن حس‌های اشراقی، استادان آن زمان، آن نوع ریاضت و انزوا مؤثرترین راه مبارزه با نفس بوده است. اما در این زمان که شرایط اجتماعی به نحو شگفت‌انگیزی دگرگون شده است، توسل به ریاضت‌های جسمانی و زندگی در انزوا، دیگر نه مقدور است و نه کارساز. از این رو عرفای امروز، بر اساس شرایط جدید اجتماع، با توجه به دگرگونی‌هایی که در روابط انسان‌ها پدید آمده است، ریاضت فکری را جایگزین ریاضت جسمانی کرده و با شرکت بسیار جدی در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، قوانین اخلاق اصیل را موبه‌مو به کار بست و تجربه کرد.

در اینجا بیش از این نمی‌توان درباره عرفان (یا به قول قدما علم اشراق و ادواق) سخن گفت. ولی از آنجا که بین عرفان و موسیقی ایران، از همه جهت پیوندی ناگسستنی وجود دارد، لذا بحث پیرامون «خصوصیات معنوی موسیقی ایران ذکر خصوصیات عرفان راستین ایران نیز می‌باشد» (صفوت، ۱۳۸۶: ۱۸۴ - ۱۷۴).

میراث موسیقی ایرانی به قدری متنوع و غنی است که تمام پژوهشگران رشته‌های مختلف فرهنگ و هنر را در شناخت عمیق‌تر و علمی‌تر از فرهنگ ایرانی می‌تواند یاری رساند. موسیقی آوازی ما گنجینه‌ای پویا و مطمئن برای مطالعات مردم‌شناختی و زبان‌شناختی به شمار می‌آید که متأسفانه برای کارشناسان این دو حوزه تا حد زیادی ناشناخته مانده است. موسیقی سنتی ایران مجموعه‌ای است قوام‌گرفته و دارای ریشه‌های مستحکم در سنت‌های دیرین که مدام در حال تعامل فرهنگی با سایر فرهنگ‌هاست. موسیقی به ما در شناخت تغییر و تحولات اجتماعی یک جامعه در هر عصر و دوره یاری می‌رساند که سایر هنرها به این سهولت نمی‌توانند این نقش را ایفا کنند. موسیقی ایرانی از گذشته تاکنون مورد بحث و بررسی بیشتر فیلسوفان، ریاضی‌دانان، ادیبان، شاعران، متفکران، هنرمندان و حتی فقها بوده است. نگاه اهل فکر و نظر در هر دوره‌ای درباره ماهیت و نقش موسیقی متفاوت با دوره‌های دیگر بوده است. موسیقی را هنر، علم، فن، صنعت، دانش، وسیله ارتباطی، یا حتی بخشی از ریاضی دانسته‌اند. در ادامه بحث در مورد راز و رمز ماندگاری موسیقی ایرانی به بررسی اجمالی دیدگاه‌های متفاوتی که درباره موسیقی ایرانی در کتاب‌ها و رساله‌های موسیقی ایرانی آمده است اشاره می‌شود. این دیدگاه‌ها توسط بنیان‌گذاران موسیقی ایرانی مطرح شده است ولی نشان‌دهنده اعتقادات و باورهای بیشتر ما ایرانیان و بخشی از هویت فرهنگی ما نیز هست که شناخت آن اهمیت زیادی دارد.

این شعر مولوی گویای شرایط کنونی پژوهش ما و اجبار در صحبت‌های **لشارموار** درباره موضوع گسترده، چندبعدی و پیچیده موسیقی ایرانی است. **مولوی** می‌فرماید:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به‌قدر تشنگی باید چشید